

Archeologische monumentenzorg over 2019

door Alexander Jager

Het archeologisch depot

Sinds 2017 is het archeologisch depot van de gemeente Kampen gevestigd in de Stadskazerne.

Na een inrichtingsfase in het depot, in de eerste helft van 2017, is in de tweede helft van dat jaar een specialist ingehuurd om de leervondsten, zoals schoeiselresten en messcheden te conserveren. In 2018 en 2019 is door dezelfde specialist aan andere objectcategorieën conserveringswerk verricht. Op deze manier is een belangrijk deel van de collectie gestabiliseerd.

Naast het collectiebeheer zijn oude opgravingen uitgewerkt. Dit werk betreft het digitaliseren van veldtekeningen, het tekenen en fotograferen van vondsten en het restaureren van aardewerk. Veel aardewerk wordt bij opgravingen in scherven geborgen. Door driedimensionaal te puzzelen kunnen soms scherven van één pot bij elkaar gevonden worden. Een complete pot wordt vaak niet verkregen. Wanneer echter voldoende materiaal van een pot voorhanden is, kunnen ontbrekende delen met gips worden aangevuld. Op deze manier verkrijgt men een volledige pot. In de tweede helft van 2019 zijn enkele leden van de Vereniging Jan van Arkel op vrijwillige basis van start gegaan met dit werk. Hiernaast zijn enkele amateurarcheologen bezig met het stabiliseren van metaalvondsten.

Veldonderzoeken:

Kampen, N307

In opdracht van de provincie Overijssel heeft ADC ArcheoProjecten in maart 2019 een archeologisch inventariserend veldonderzoek, in de vorm van boringen, uitgevoerd naar een grondstrook langs de N307 (de weg Kampen-Dronten) gelegen in het westelijke deel van het gemeentelijke grondgebied van Kampen.

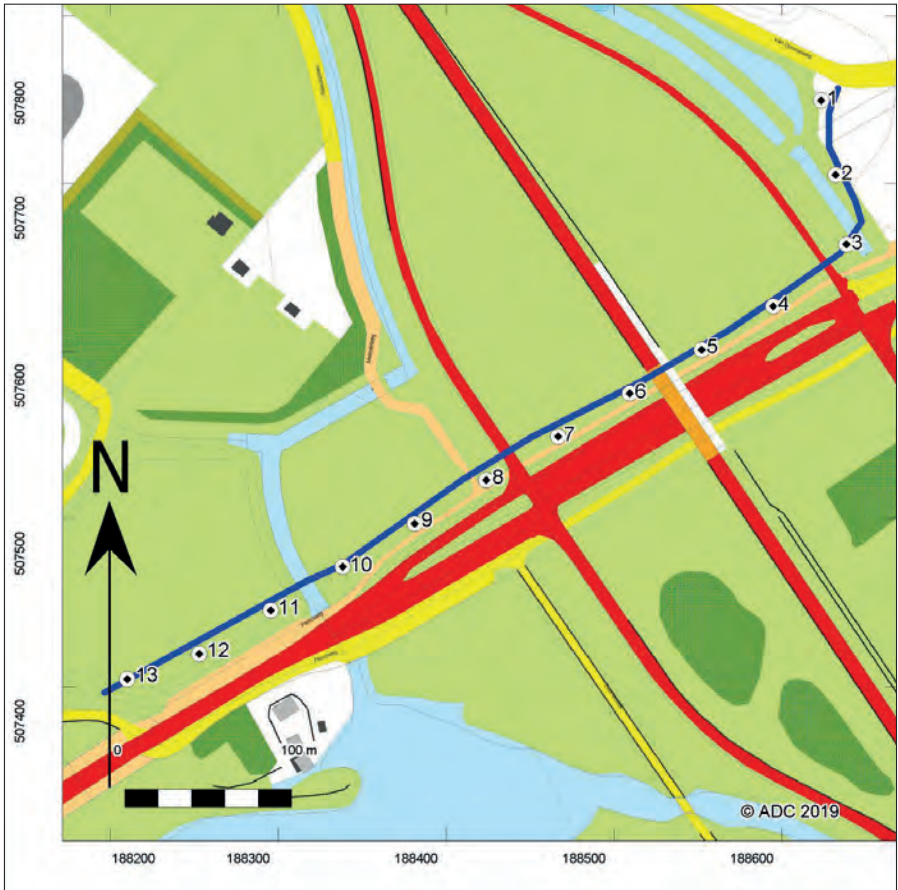
De aanleiding voor het onderzoek is de voorgenomen aanleg van een parallel-

weg ten noorden van de huidige N307, die tevens een verbinding zal vormen tussen de Schansdijk en de Van Doorneweg. Ten behoeve van de aanleg van de weg zal voornamelijk ophoging plaatsvinden, hoewel langs de weg ook sloten worden aangelegd, waarvan de diepte ongeveer 1,5 meter –mv zal bedragen. De bewoningsgeschiedenis van Kampen weerspiegelt zich voor een belangrijk deel in onze bodem. In de afgelopen jaren is op overtuigende manier aangetoond dat tijdens de prehistorie bewoning op het grondgebied van de gemeente aanwezig was. Bewoning vanaf de Late Middeleeuwen in de gemeente behoeft geen nader betoog. Beide bewoningsfasen worden echter gescheiden door een periode waarin het gebied onbewoonbaar was. Wat kan de bodemkunde ons hierover leren?

Tijdens de laatste ijstijd bereikten de gletsjers ons land niet; ze kwamen tot Denemarken. In onze streken was het echter dermate koud dat geen vegetatie tot ontwikkeling kwam. De wind kreeg vrij spel en stooft zand op waaruit lagen ‘dekzand’ gevormd werden. Klimaatverbetering leidde tot het ontstaan van vegetatie en tijdens de laatste fase van de dekzanddepositie vond bodemvorming plaats. Bodemkundig gezien worden de dekzanden tot de Formatie van Boxtel gerekend. De hogere delen van dit landschap waren in trek bij bewoners, waarbij vooral nabijheid van water gewenst was. Onderzoek van de mesolithische nederzetting ‘vindplaats 9’ in het Reevediep, waarover uitgebreid is geschreven in de *Kamper Almanak* 2018, toont dit genoegzaam aan: prehistorische bewoning op het zanddek in nabijheid van water, in dit geval de Oer-IJssel.¹

Het terugtrekken van de ijskap leidde tot stijging van het zeespiegelniveau, waardoor het grondwaterpeil in Centraal-Nederland, en daarmee het Kamper gebied, eveneens steeg. Hierdoor ‘vernatte’ het landschap, met veenvorming tot gevolg. Doordat de moerasachtige condities zich geleidelijk uitbreidden, werden de bewoners in het Kamper grondgebied in hetzelfde tempo verdreven, zodat rond de IJzertijd/Romeinse Tijd ons gebied onbewoond was. Deze veenvorming behoort tot de Formatie van Nieuwkoop.

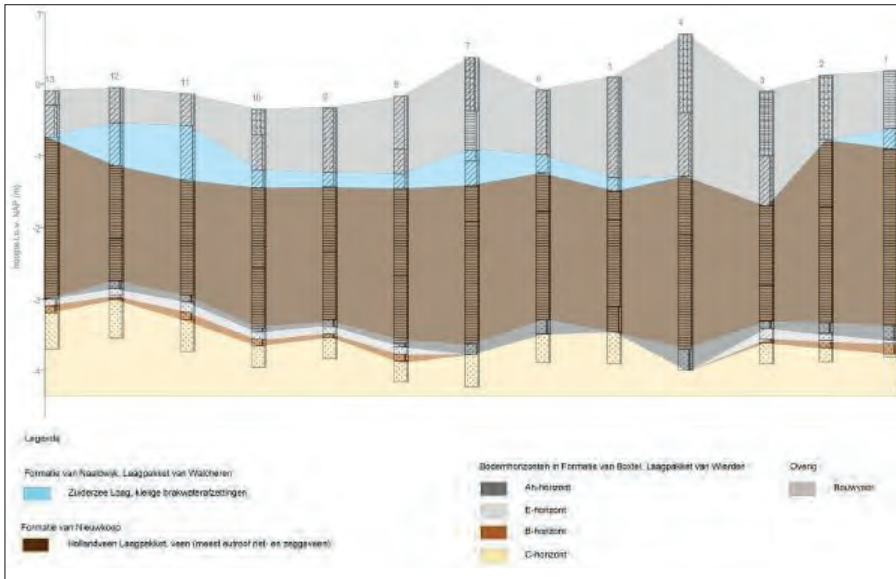
In de Vroege Middeleeuwen werd door de IJssel sediment, bestaande uit klei en zand, gedeponerd in de oeverzones in onder meer het gebied van de gemeente Kampen. Ten dele werd het veen hierbij opgeruimd. Op den duur waren delen van het sedimentatiedek geschikt voor bewoning. Vanaf de Volle Middeleeuwen begon ook de vorming van sedimentatiedekken door de Zuiderzee. De geleidelijk ontstane sedimentatiedekken waren vanaf de 10de eeuw gedeeltelijk geschikt voor bewoning. De vorming van de fluviatiele en mariene sedimentatiedekken worden gerekend tot de Formatie van Naaldwijk.

Kampen, onderzoek bij de N307. Het tracé van de boringen. Afbeelding: ADC ArcheoProjecten.

De opeenvolging van de genoemde bodemkundige formaties zien we fraai weerspiegeld in het bodemkundig onderzoek nabij de N307. Op basis van het bureauonderzoek werden op twee geologische/landschappelijke niveaus archeologische resten verwacht: op het begraven dekzandlandschap werden resten verwacht uit de prehistorie en voor het bovenliggende klei-op-veenlandschap langs de voormalige Zwartendijk (direct ten zuidoosten van het plangebied) gold een verwachting voor sporen van (post)midleeeuwse ontginning. Teneinde deze verwachtingen te toetsen is in het plangebied het verkennend booronderzoek uitgevoerd.

Alle boringen zijn verricht tot in het Laagpakket van Wierden, oftewel het

Kampen, onderzoek bij de N307. Geologisch lengteprofiel. Afbeelding: ADC ArcheoProjecten.

pleistocene dekzand. Voor de uitgebreide resultaten van deze boringen wordt verwezen naar het ADC Rapport 4887 van J. Huizer. In het geologische lengteprofiel is te zien dat het dekzand zich over het algemeen manifesteert als een vlakte. Het dekzandoppervlak bevindt zich tussen 275 en 370 cm - NAP. Er is geen sprake van sterke hoogteverschillen in het dekzandoppervlak tussen de boringen, hoewel in het westelijke deel van het plangebied, tussen boringen 10 en 11 een lichte stijging van het dekzandoppervlak zichtbaar is. Hiermee zou het gedeelte ten westen van boring 10 als 'dekzandwelling' kunnen worden aangemerkt.

Het dekzand wordt bedekt door een veenpakket, dat geïnterpreteerd is als het Hollandveen Laagpakket. Het veen is bruin. Alleen in boring 5 is bovenin mogelijk een veraard (geoxideerd) niveau aangetroffen. In sommige gevallen is de grens met de bovenliggende afzettingen geleidelijk of diffuus, zoals in boringen 8 en 10. De grens is in het geval van bedekking met opgebrachte en/of omgewerkte pakketten vrij scherp. Hier is de top van het veenpakket mogelijk geïrodeerd.

Dit alles wordt vervolgens in alle boringen, behalve in nummers 2, 3, 4 en 13 bedekt door een pakket humeuze klei met plaatselijk rietresten en/of veenlagen. Dit pakket is geïnterpreteerd als een overstromingsdek, oftewel

afzettingen van de voormalige Zuiderzee. Deze sedimentatielaag behoort tot het Laagpakket van Walcheren, het is de zogenaamde Zuiderzee Laag. Tenslotte wordt dit alles bedekt door een heterogeen pakket bestaande uit een mengsel van klei en veen, plaatselijk met zandige insluitsels. Dit pakket is geïnterpreteerd als recentelijk omgewerkt en/of opgebracht.

Op basis van het booronderzoek blijkt in het dekzand, met uitzondering van de boringen 5 t/m 7, een intacte podzolbodem bewaard te zijn gebleven. Het dekzand wordt bedekt door een veenpakket en vervolgens door een kleipakket (Zuiderzee Laag), waarvan de top deels is verstoord als gevolg van (sub)recente omwerking. Plaatselijk is zelfs het gehele pakket als gevolg van deze omwerking afwezig. Naar schatting is er sprake van een verstoring van ongeveer 1 meter diep. De verstoring van de Zuiderzee Laag en/of het Hollandveen Laagpakket is binnen het gehele plangebied aangetroffen, alleen in boring 11 en 12 lijkt deze relatief beperkt te zijn, namelijk tot een diepte van ongeveer 50 centimeter -mv. In de Zuiderzee Laag worden binnen het plangebied geen resten (meer) verwacht. De verwachting voor archeologische resten in de top van het Laagpakket van Wierden (het pleistocene dekzand) is aanwezig, maar gezien het weinige reliëf relatief gering.

Aangezien de bij de civiele werkzaamheden optredende verstoring van de bodem waarschijnlijk maximaal een diepte bereikt van 1,5 meter -NAP, en het pleistocene dekzand zich op 2,75 meter -NAP en dieper bevindt, is er geen risico op aantasting van eventuele archeologische resten.

IJsselmuiden, Bergweg 3

In opdracht van PLANN.ING heeft Greenhouse Advies BV een archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met de aanleg/omvorming van enkele sportvelden aan de Bergweg 3 in IJsselmuiden. Het plangebied is circa 9,7 hectare groot.

Het onderzoek bestond uit een bureauonderzoek en een inventariserend (verkenkend) booronderzoek. Op basis van het bureauonderzoek kan gesteld worden dat voor het plangebied een hoge archeologische verwachting geldt voor het aantreffen van resten uit het Paleolithicum, het Mesolithicum en het Neolithicum, de zogenaamde steentijden. Verder geldt een hoge verwachting voor resten uit de Late Middeleeuwen. Ten behoeve van het veldonderzoek zijn tien boringen uitgevoerd, tot een maximale diepte van 3 meter beneden het maaiveld.

Tijdens het veldonderzoek is het (dek)zand niet bereikt. In het plangebied blijkt een dik veenpakket aanwezig te zijn, waaronder de zandlaag schuil-

IJsselmuiden, Bergweg 3. Het plangebied met de onderzochte locaties. Afbeelding: PLANN.ING / Greenhouse Advies BV.

gaat. Op zijn beurt wordt de veenlaag bedekt door een kleipakket. De top van de aangetroffen kleiafzettingen bleek niet altijd meer intact. Verder betrof het komkleien. Dit soort grond bevat veel fijne kleideeltjes, die erop wijzen dat deze bodemlaag gevormd is door herhaaldelijke overstroming; van oudsher moet dit een ongeschikte plek voor vestiging zijn geweest. Daardoor is er nauwelijks kans op het aantreffen van archeologische waarden in de vorm van nederzittingsresten. Zodoende kan het verwachtingsniveau voor de kleiafzettingen in het plangebied worden bijgesteld naar laag. Het verwachtingspatroon voor de mogelijke resten uit de steentijden blijft echter gehandhaafd. De voorgenomen graafwerkzaamheden, ter realisatie van de sportvelden, reiken niet diep genoeg om de lagen met mogelijke resten uit de steentijden te bereiken. Zodoende vormen de voorgenomen grondwerkzaamheden hier geen bedreiging voor.

IJsselmuiden, Kerkepad 1

In opdracht van Stichting Philadelphia Zorg heeft RAAP in oktober 2019 een archeologisch verkennend booronderzoek uitgevoerd ter plaatse van het plangebied Kerkepad 1 te IJsselmuiden.

IJsselmuiden, Kerkepad 1.
Overzicht van het onderzoeksgebied.

Afbeelding: RAAP.

Dit plangebied is gelegen op een flank van het centraal gelegen rivierduin van IJsselmuiden, dat mede beeldbepalend is voor de dorpskern. De Dorpsweg en de Oosterholtseweg zijn op de kruin hiervan gelegen. Het Kerkepad is een zijweg van de Oosterholtseweg, en is - als gezegd - gelegen op een flank van het rivierduin.

Van het 4.600 vierkante meter grote plangebied zijn weliswaar geen archeologische vondsten bekend, maar de verwachting om hier archeologische resten aan te treffen - gezien de ligging op het rivierduin - was hoog. De planrealisatie omvat een forse bodemverstoring, zodat gericht onderzoek naar eventueel aanwezige archeologische resten op zijn plaats leek.

Het verkennend booronderzoek had tot doel inzicht te verkrijgen in de bodemgesteldheid, de mate van bodemverstoring en de diepteligging van het verwachte archeologische niveau in het plangebied.

Uit het onderzoek blijkt dat de top van de natuurlijke ondergrond nog grotendeels intact is. De locatie moet in het verleden een tamelijk ongunstige plek voor bewoning zijn geweest. Het plangebied blijkt namelijk grotendeels buiten of op een lage uitloper van het rivierduin te liggen, in een lage en natte zone. Er zijn hier dan ook geen archeologische resten aangetroffen.

Kampen, Cellesluis

Twee van de meest iconische monumenten in Kampen zijn de Broederpoort en de Cellebroederspoort aan de Ebbingestraten, in het westelijke deel van het stadscentrum. In de Late Middeleeuwen verschaften, naast enkele kleinere poorten, zeven hoofdboorten toegang tot de stad. Onderling waren al deze poorten verbonden door stroken schildmuur. Poorten en schildmuur vormden gezamenlijk de stadsmuur. Op enkele stroken schildmuur aan de IJsselzijde van de stad na, zijn de muurstroken - bovengronds - verdwenen. Van de hoofdboorten zijn er nog drie over: de Koornmarktspoort langs de IJssel en de Broederpoort en de Cellebroederspoort, die opgenomen zijn in het Plantsoen. De Broederpoort ligt ten noorden van de Cellebroederspoort. Ooit bevond zich dus tussen de Broederpoort en de Cellebroederspoort een strook schildmuur. Een dergelijk muursegment bevond zich eveneens ten zuiden van de Cellebroederspoort en ten noorden van de Broederpoort. Ter plaatse van deze verdwenen stroken schildmuur verheft zich nu een aarden wal. Al jaren bestaat het vermoeden dat (delen van) de stadsmuur hierin verscholen kunnen gaan.

Een ander verdwenen object, waarvan het vermoeden bestaat dat delen ervan in de bodem zijn opgenomen, vormt de Cellesluis. Dit naast de Cellebroederspoort gelegen kunstwerk moet net zo oud als, of ouder dan het poortgebouw zijn geweest. Deze poort is namelijk opgericht langs de Reeve. Van deze natuurlijke waterloop is het onduidelijk of dit van oorsprong een zijtak van de IJssel of een slenk van de Zuiderzee is geweest. Vanaf de Late Middeleeuwen werd het water in de Reeve aangevoerd vanuit de Zuiderzee. Omdat hierdoor soms wateroverlast kon ontstaan waren voorzieningen nodig om de stroom te reguleren. Onder anderen hiervoor werd de Cellesluis aangelegd.

De gemeente bezint zich op de mogelijkheid om eventuele archeologische resten in het Plantsoen voor het publiek zichtbaar te maken. In opdracht van de gemeente Kampen heeft RAAP zodoende op 14 en 15 mei 2019 een archeologisch proefsleuvenonderzoek ten zuiden van Cellebroederspoort uitgevoerd om vast te stellen of ter plaatse archeologische resten van de stadsmuur en/of de Cellesluis in de bodem aanwezig zijn. Tijdens het onderzoek zijn verspreid over het plangebied drie proefsleuven aangelegd met een totaal oppervlak van ongeveer 35 vierkante meter.

In de proefsleuven zijn ophogingslagen aangetroffen, die samenhangen met de ophoging van het terrein en de aanleg van een wal. In twee proefsleuven zijn onder de ophogingslagen zandige dempingslagen waargenomen, waar-

uit blijkt dat een deel van de stadsgracht vanaf de stadszijde is dichtgegooid. Het vondstmateriaal uit de verschillende lagen komt qua datering overeen met de slechting van de vestingwerken en de aanleg van het Plantsoen in de 19de eeuw.

Tijdens het onderzoek zijn geen muurresten aangetroffen die gerelateerd kunnen worden aan de voormalige stadsmuur of de sluis. De archeologische verwachting kon dan ook niet worden bevestigd. De kans is echter groot dat op andere locaties (mogelijk meer richting de 1e Ebbingestraat) nog wel resten van de stadsmuur bewaard zijn gebleven.

Kampen, 3e Ebbingestraat, hoek Flevoweg

Op 12 februari 2019 heeft Adviesbureau RAAP een waarneming uitgevoerd, pal ten noorden van de Flevoweg, op de hoek met de 3e Ebbingestraat. Aanleiding was de vondst op 7 februari 2019 van muurwerk bij de aanleg van een sleuf voor een hemelwaterriool. Voor de aanleg van het riool zou een deel van het muurwerk verwijderd moeten worden. Het muurwerk, dat circa 60 centimeter onder het maaiveld werd aangetroffen, is over een lengte van bijna 8 meter blootgelegd met aan de oostzijde twee steunberen of poeren. Na raadpleging van historische kaarten was al snel duidelijk dat het hier een deel van de stadsmuur betreft.

De strook schildmuur heeft een breedte van circa 1,23 meter; de noordelijke steunbeer meet 1,64 x 1,14 meter, diens zuidelijke tegenhanger 1,64 x 1,16 meter. Het metselwerk is uitgevoerd in wild verband met een afwisseling van kop- en streklagen. De strook schildmuur is gelijktijdig met de steunberen tot stand gekomen; de drie elementen vormen dan ook een hechte structuur. Aan de oostzijde is op 1,12 meter onder sloopniveau een versnijding van een halve steen aangetroffen. De handvorm bakstenen zijn rood-oranje en matig hard gebakken. Veel exemplaren vertonen aan de bovenzijde twee duidelijke 'afstrijksporen'. Het overgrote deel van de bakstenen is compleet en heeft afmetingen van ongeveer 23 x 12 x 5 centimeter. De 10-lagenmaat bedraagt 72 centimeter. Er is kalkmortel gebruikt met vrij grof zand. Vanaf circa 0,7 meter beneden het sloopvlak gaat het muurwerk over naar lagen met hergebruikte bakstenen met een dikte van 6 centimeter in wild verband. Aan de binnenzijde van het muurwerk was een wigvormige strook puin te zien.

Het opgegraven stadsmuursegment is verzakt naar het westen, in de richting van de stadsgracht. Het hoogteverschil tussen het uiterst westelijke en het oostelijke punt bedraagt 13 centimeter.

Kampen, 3e Ebbingestraat, hoek Flevoweg. Het muurwerk gezien vanuit het zuiden. Foto: Alexander Jager.

Het muurwerk is aan de oostzijde tot een diepte van ten minste 1,55 meter beneden het sloopvlak uitgegraven. De noordelijke steunbeer is aan de noord- en zuidzijde ongeveer even diep uitgegraven. In beide gevallen kon de onderkant niet worden waargenomen. Aan de westzijde kon het muurwerk slechts deels worden vrijgelegd. Snel opkomend grondwater hinderde het diepere graafwerk.

De aangetroffen strook schildmuur, met de twee in verband gemetselde steunberen of poeren, maakt deel uit van de stadsmuur uit de periode 1462-

Kampen, 3e Ebbingestraat, hoek Flevoweg. Overzicht van het gevonden muurwerk. Afbeelding RAAP.

1505. Het is niet de eerste keer dat resten van de stadsmuur uit deze fase - in recente tijden - zijn aangetroffen, maar het is wel een primeur dat het dit keer kon worden gedocumenteerd.

Op de stadsplattegrond van Jacob van Deventer (circa 1560) staan tussen de Broederpoort en Kalverhekenpoort drie halfronde muurtorens getekend. De middelste van de drie torens komt - min of meer - uit ter hoogte van het kruispunt van de 3e Ebbingestraat met de Flevoweg. De plattegrond van Utenwael laat één muurtoren zien en een torentje op de muur. De aanwezigheid van één muurtoren wordt bevestigd door een aquarel en een schilderij van Hendrick Avercamp van de landzijde van Kampen. Op de plattegrond van Blaeu, alsmede op het stadsaanzicht van Kampen aan de landzijde uit het derde kwart van de 17de eeuw en op 18de-eeuwse plattegronden van Kampen is deze muurtoren niet zichtbaar. Mogelijk is het later in de 17de eeuw gesloopt.² In ieder geval zijn geen sporen van een dergelijke toren bij het opgegraven muursegment aangetroffen. Het muurwerk is opgetrokken uit bakstenen met een formaat van 23 x 12 x 6 cm, een formaat dat in Kampen bekend is uit die tijd.

Voor het tracé van het hemelwaterriool, van de Ebbingestraat naar de Flevoweg

weg, was geen alternatief dan hiervoor een doorbraak in de muur te maken. Door een gat te boren in het muurrestant ter grootte van de diameter van de rioolbuis, is de schade aan dit deel van de stadsmuur tot een minimum beperkt gebleven.

Kampen, 1e Ebbingestraat 10-11, de voormalige Joodse begraafplaats

In 2019 heeft Philadelphia, ter plaatse van plangebied 1e Ebbingestraat 10-11, een nieuwe locatie voor begeleid wonen gerealiseerd. Voordien stond hier de in 1954-1955 gebouwde gereformeerde ULO. Aan de zuidzijde van deze locatie bevond zich tot 1948 de Joodse begraafplaats van de stad.

Op dit moment is ter plekke niets te zien dat nog aan die begraafplaats herinnert. De globale begrenzing ervan is als volgt. De zuidzijde van perceel 1e Ebbingestraat 10 vormt de noordzijde, de Anjerstraat de oostzijde, de 1e Ebbingestraat de westzijde en de noordelijke rooilijn van het pad vóór Ebbingestraat 5 (min of meer in het verlengde van de Lyceumstraat) de zuidzijde. De contouren van de begraafplaats waren niet heel scherp bepaald. Zodoende was dan ook in verband met de realisatie van de nieuwbouw ter plaatse van 1e Ebbingestraat 10-11 onderzoek ingepland, in de vorm van begeleidingen en het aanleggen van enkele proefputten, om na te gaan of de begraafplaats zich ook uitstrekte tot 1e Ebbingestraat 10-11. Het veldwerk is uitgevoerd door het team Archeologie van de gemeente Zwolle.

Het onderzoeksgebied ligt in de zuidoosthoek van de stadsuitleg uit de periode 1462-1505. Op de kaart van Blaeu lijkt het gebied deels bebouwd te zijn. De bebouwing ligt aan de verbindingsweg die liep tussen de 1e Ebbingestraat en de Graafschap. Mogelijk is de Wagenmakersteeg hier het restant van. In 1764 is deze begraafplaats langs de 1e Ebbingestraat ingericht.

Het Jodendom kent meerdere namen voor een begraafplaats, waaronder Bet Chaim (huis van het leven), Bet Olam (huis van de wereld) en Bet Kevarot (huis der graven). Op een Joodse begraafplaats geldt 'eeuwige grafkrust'. Dit betekent dat de graven ongemoeid gelaten moeten worden en slechts bij uitzondering, als de overheid dit eist, verplaatst mogen worden. Een uitzondering geldt voor herbegraven in Israël.

Vaak kregen Joden pas laat het recht om zich te vestigen in een stad. Het gevolg was dat de stad al was volgebouwd en er geen ruimte meer beschikbaar was voor een begraafplaats. Deze begraafplaatsen zijn dan ook vaak aan de stadsranden te vinden. Met name op bolwerken die hun verdedigende functie waren kwijtgeraakt door wijzigingen in het militaire bestel (vergelijk bijvoorbeeld Groenlo, Elburg en Amersfoort).

De locatie van de voormalige Joodse begraafplaats.1937. Foto: Collectie SNS Historisch Centrum.

In Nederland kennen Joodse begraafplaatsen algemeen een Sefardische of een Asjkenazische signatuur. Op een Asjkenazische begraafplaats vindt men voornamelijk staande grafstenen. Deze hebben een opschrift in het Hebreeuws, of in het Hebreeuws en de landstaal. Sefardische joden hebben een voorkeur voor liggende stenen. De grafteksten waren vroeger vaak in het Portugees; tegenwoordig is Hebreeuws, soms in combinatie met de landstaal, gebruikelijker.

Op de graven laat men vaak een klein steentje achter, als teken van het bezoek. Het steentje duidt op de onvergankelijkheid van de ziel, maar is ook een bijdrage aan de begraving, die als een continue proces wordt opgevat. Verder symboliseert het steentje heiligheid in het algemeen en geeft de bezoeker aan te willen voortbouwen op de goede daden van de overledene.

Historische achtergrond

Al in de eerste helft van de 14de eeuw worden in archiefstukken Joodse kooplieden in Kampen vermeld, zoals Gherardus Jude in 1321 en Werner Jode in 1338.³ Tevens wordt er melding gemaakt van een inbraak in een 'Judenhuys'. Ook wordt Kampen genoemd onder de Joodse gemeenten langs de IJssel die in de jaren 1349-1350 verwoest zijn toen de pest heerste. Joden

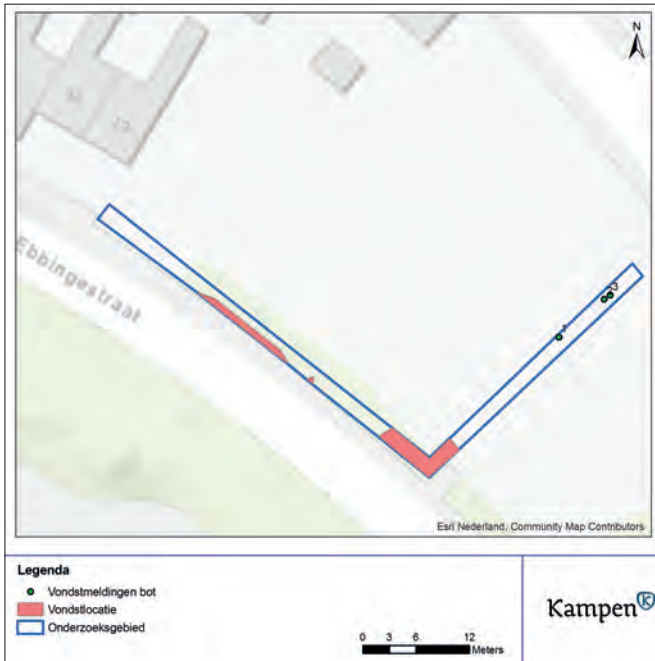

Kampen, 1e Ebbingestraat 10-11, de nieuwbouwlocatie van Philadelphia. De voormalige begraafplaats, ten zuiden van de planlocatie, is met een groen kader aangegeven.

werden als aanstichters hiervan gezien.⁴ Mede omdat er onder hen minder slachtoffers vielen als gevolg van hun (rituele) hygiëne.

In de 15de eeuw verschijnen er weer joden in Kampen. In 1473 werd 'de vrouw van de Jood', in het 'huis van Jacob Klinge' zeven 'kromstaarten' (bepaalde zilveren munten) ontstolen.⁵ Waarschijnlijk was het Joodse echtpaar woonachtig in Kampen. In de late 15de eeuw mochten Joden slechts tijdelijk in Kampen verblijven; hun zaken deden ze door bemiddeling van een vrouwelijke makelaar, genaamd Lyse van Nijmegen. Het stadsbestuur was hier niet van gediend en in 1489 werd haar te verstaan gegeven: dat 'sie nae dese dage gheen makelerdie meer hebben noch hantieren sal tusschen den Joeden ende onsen borgeren ende inwoeneren ende dat sie die joeden niet huizen noch hoeven sal, noch ghene geselschap met hem hebben'. Bij overtreding diende 'sie van stonden an die stad rumen'.⁶ In de jaren 1489-'90 werd een anti-Joodse politiek gevoerd in Kampen, in navolging van een aantal prominente Duitse handelssteden. Het stadsbestuur verbood toen iedere vorm van contact en handel tussen haar burgers en joden. In de 16de eeuw was de toestand voor joden in de Nederlandse gewesten moeilijk doordat Karel V in 1540 een woonverbod tegen hen instelde; de Hertog van Alva herhaalde dit verbod in 1570.⁷

Meer mogelijkheden voor joden ontstonden in de periode van de Republiek.

Kampen, 1e Ebbingestraat 10-11. Overzicht van het onderzoeksgebied.

Afbeelding: Team archeologie van de gemeente Zwolle.

In 1661 kregen enige Portugees-Joodse kooplieden, op hun verzoek, toestemming om zich in Kampen te vestigen. Ze kregen godsdienstvrijheid, het recht om een synagoge te bouwen en de belofte dat er zich zonder overleg vooraf met hen geen Hoogduitse joden mochten vestigen in de stad. In ruil daarvoor beloofden zij naar beste weten en kunnen de handel in Kampen te zullen bevorderen. Er ontstond een kleine Joodse gemeente, die voor haar godsdienstoefeningen bijeenkwam in het huis van één van haar gemeentelieden in de Nieuwstraat, vlakbij het Muntplein.

In het begin van de 18de eeuw kwamen er toch langzamerhand Hoogduitse joden naar Kampen. Hun aantal nam dusdanig toe dat men in 1767 een synagoge kon inrichten in een gehuurd pand 'Achter de Nieuwe Muur' (de tegenwoordige Voorstraat) bij de Koornmarkt. Dit huis werd in 1778 aangekocht en in 1794 uitgebreid. Enkele jaren voordien, namelijk in 1764, was de Joodse gemeente in Kampen - officieel - een begraafplaats toegewezen.⁸ Dit is waarschijnlijk - als gezegd - de locatie ten zuiden van 1e Ebbingestraat 10 geweest. Er is in de bronnen ook sprake van Joodse graven op het bolwerk bij de Venepoort. Deze begraafplaats lag ongeveer 70 meter ten westen van de poort. Wanneer de joden hun eerste doden in Kampen begroeven is niet

bekend, maar de oudste Joodse grafsteen in Kampen dateert van 1717. Waarschijnlijk begroeven de joden hun doden eerst op het bolwerk ten westen van de hun nadien officieel toegewezen begraaflocatie.

Vanaf 1828/1829 heeft Kampen, op grond van de Nieuwe Begraafwet, op de Zandberg in IJsselmuiden een nieuwe begraafplaats in gebruik genomen. Ook de Joodse bevolking mocht geen gebruik meer maken van hun begraafplaats aan de rand van de stad. Op 20 november 1829 koopt de Israëliische Gemeente een stuk land op de Hoge Zandberg in IJsselmuiden om die te bestemmen tot een Joodse begraafplaats.⁹ Dit is de Israëliische Begraafplaats aan de Rondweg die nu nog bestaat. Vanaf bovengenoemd jaartal heeft de Joodse bevolking hun doden in IJsselmuiden begraven. Ondanks het feit dat Kampen de oudste Joodse gemeente van de provincie had, werd Zwolle aangewezen als residentie van het regionale consistorie.

In 1843 werd een deel van de graven op de oude begraafplaats op het bolwerk overgebracht naar de andere zijde van de weg, de locatie ten zuiden van 1e Ebbingestraat 10, de locatie die in 1948 geruimd is. De precieze locatie van de begraafplaats op het bolwerk is onbekend. Waarschijnlijk zijn de graven overgebracht omdat van stadswege delen van de wallen geslecht werden. Onbekend is of hier nog graven aanwezig zijn.

Ook de synagoge voldeed op den duur niet meer aan de behoefte en werd in 1847 vervangen door een fraai nieuw gebouw aan de IJsselkade.

Tijdens de bezettingsjaren werden de Joodse inwoners van Kampen, net als elders, getroffen door een reeks van anti-Joodse maatregelen. Dit ondanks aanvankelijk verzet hiertegen van burgemeester en burgerij. In de tweede helft van 1942 zijn de meeste joden uit Kampen gedeporteerd. Slechts enkelen wisten zich te redden door onder te duiken. In en rond Kampen hebben gedurende de bezetting vele joden ondergedoken gezeten. De synagoge is door NSB'ers gebruikt als opslagplaats, maar is niet beschadigd. Wel werd de hele inboedel vernield.

Na de oorlog werd het Joodse leven in Kampen niet hervat. In 1947 is de Joodse gemeente opgeheven en bij die van Zwolle gevoegd. De synagoge is verkocht en uiteindelijk sinds 1984 in gebruik als cultureel centrum, onder de naam Beet Zikkaron (Huis der Herinnering). Aan de buitengevel is een marmeren plaat aangebracht, waarop de namen van de omgebrachte Joodse medeburgers staan vermeld.

De graven van de Joodse begraafplaats aan de Ebbingestraat zijn in 1948, onder toezicht van politie en Joodse autoriteiten uit Amsterdam, overgebracht naar de Joodse begraafplaats in IJsselmuiden. De plaatselijke auto-

riteiten onderhouden deze begraafplaats aan de Rondweg, die in 1985 ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van steenhouwerij J. Eijgelaar door de eigenaar en de arbeiders belangeloos gerestaureerd werd. Op de voormalige begraafplaats werd een speelplaats ingericht.

In 2004 ontstond er onrust over het vermeende dumpen van stoffelijke resten van de voormalige Joodse begraafplaats aan de Ebbingestraat in diepe kolken rond Kampen, wat zich in het midden van de jaren vijftig van de 20ste eeuw zou hebben afgespeeld. Uit onderzoek blijkt echter dat er geen aanwijzingen zijn, of getuigen, die dat kunnen bevestigen.

Het archeologisch onderzoek

De onderzoeksopdracht ter plaatse van het plangebied voor het team Archeologie van de gemeente Zwolle bestond uit het vaststellen van de mate van verstoring van de plantsoenstrook tussen het voormalige ULO-gebouw en de 1e Ebbingestraat. De vraag was of hier sprake kon zijn van een talud van de bouwput uit de jaren vijftig van de 20ste eeuw, of dat het hier een strook ongeroerde grond betrof. Indien het laatstgenoemde het geval was, dan bestond de mogelijkheid dat hier nog een onverstoord deel van de begraafplaats aanwezig was. Tot de onderzoeksopdracht behoorde dan ook een visuele inspectie van alle uitgegraven grond op skeletresten. Bij een dergelijke inspectie wordt de grond doorzocht met behulp van een troffel of een schop.

Op 10 oktober 2017 zijn op deze manier alle boorkernen geïnspecteerd, die verkregen zijn vanwege milieukundig onderzoek door TAUW BV. Tijdens deze visuele inspectie werd in één van de boringen een middenhandsbeentje van een linkerhand aangetroffen. Op basis van deze vondst is op 2 november 2017 besloten om twee proefputten aan te leggen nabij het punt van deze boring. Deze putten zijn aangelegd in de plantsoenstrook tussen het voormalige ULO-gebouw en de 1e Ebbingestraat.

Met behulp van een minikraan zijn in de plantsoenstrook twee proefputten aangelegd. Deze putten waren bedoeld om te achterhalen uit welke laag het menselijke skeletelement afkomstig was. Ging het hier om een overblijfsel van een intacte bijzetting, of om een los bot, afkomstig van de ruiming van de begraafplaats in 1948? Deze vraag was essentieel voor de vervolgstappen van de verdere Archeologische Begeleiding (AB).

Gedurende de werkzaamheden, in verband met de nieuwbouw ter plaatse van 1e Ebbingestraat 10-11, zijn zodoende tijdens de verschillende fasen visuele inspecties uitgevoerd. Op 27 augustus 2019 is een eindinspectie uitge-

voerd. Op deze manier zijn de graafwerkzaamheden in de plantsoenstrook aan de 1e Ebbingestraat, en de overige stroken rond het nieuwe gebouw, continue begeleid door middel van visuele inspecties. Een groot deel van de plantsoenstrook aan de 1e Ebbingestraat bleek opgevuld te zijn met geel bouwzand vermengd met recent bouwpuin. Alleen langs de oude tuinmuur was nog een strook zwarte grond aanwezig. Dit gold ook voor de zuidwesthoek van het terrein. Hier was nog een pakket zwarte grond vermengd met recent bouwpuin aanwezig. Deze hoek is visueel geïnspecteerd tot een diepte van 20 centimeter. Tevens is er om de 5 meter een klein vakje gegraven waarbij tot een diepte van 35 centimeter de bodem is geïnspecteerd.

In de eerste proefput (put 1) werd een olietank aangetroffen. De aanwezigheid daarvan was bekend, maar werd verwacht op de locatie van het schoolplein en niet in de plantsoenstrook. De grond rondom de tank was dusdanig verstoord dat besloten werd om een nieuwe put (put 2) aan te leggen. In put 2 werd een oude telefoonkabel aangetroffen. Desondanks kon wel een profielopname worden gemaakt.

In de proefputten zijn naast de olietank en een oude telefoonkabel geen sporen en structuren aangetroffen. Uit de profielopname van put 2 werd duidelijk dat de bovengrond geroerd was en na de bouw in 1954-1955 moet zijn teruggestort. In dit profiel werd onder de geroerde lagen een deel van de oorspronkelijke C-horizont van de natuurlijke bodemopbouw aangetroffen. In de zwarte grond zijn een aantal fragmenten keramiek geborgen die ten dele te relateren zijn aan de aanwezigheid van een ophogingslaag van het terrein voorafgaand aan het gebruik als Joodse begraafplaats. De keramiek is te dateren tussen 1400 en 1800. Herkenbaar is onder andere een bodemfragment van Siegburg steengoed uit het Duitse Rijnland uit de 15de eeuw. Herkenbaar zijn verder een scherf van een majolica bord uit Friesland en een fragment van een bord of kom van roodbakkend aardewerk uit het Rijnland uit de 18de eeuw.

Onder het vondstmateriaal bevond zich - als gememoreerd - een middenhandsbeentje van een linkerhand. Dit middenhandsbeentje is aangetroffen in de bovenste donkere toplaag. Uit de bodemopbouw werd duidelijk dat deze laag geen onderdeel uitmaakte van de oorspronkelijke bodemopbouw, maar later, in verband met de aanleg van de plantsoenstrook moet zijn teruggestort.

Het overige botmateriaal, dat geborgen is door de gemeentearcheoloog van Kampen en het Team Archeologie van de gemeente Zwolle, is afkomstig van dieren en houdt zodoende verband met de aanwezigheid van de eerdergenoemde ophogingslaag.

Tot het vondstmateriaal behoort ook een benen knoop uit de 18de eeuw. Uit het onderzoek blijkt dat het terrein ten behoeve van de realisatie van de school in 1954-1955 is afgegraven tot op het vaste natuurlijke dekzand. Hierdoor is er geen intacte bovenlaag meer aanwezig en is de kans op intacte menselijke graven uitgesloten. Wel zijn resten van de grond aanwezig die ooit de graven bevatte. Hierin kunnen nog losse skeletfragmenten aanwezig zijn. Op de planlocatie mag dan ook niet dieper dan 30 centimeter worden gegraven en de eventueel losgewoelde grond dient op deze locatie te blijven.

In 2019 verschenen rapporten

- * Fijma, P., *Archeologisch onderzoek Bergweg 3 te IJsselmuiden. Bureauonderzoek (BO) en Inventariserend veldonderzoek (IVO-O)*. Greenhouse Advies, januari 2019.
- * Geerts, R.C.A. en A. Müller (red.), *Steentijdvindplaatsen en nieuwetijdse waterwerken in Kampen*. ADC Rapport 3940; ADC ArcheoProjecten (Amersfoort 2019).
- * Geerts, R.C.A., A. Müller, M.J.L.Th. Niekus en F.J. Vermue (red.), *Mesolithische kampen onder de oever van het Reevediep*. ADC Monografie nummer 26 (Amersfoort 2019).
- * Hesselting, H.J., *Plangebied Cellebroederspoort, gemeente Kampen, archeologisch vooronderzoek: proefsleuvenonderzoek*, RAAP-rapport 3941, 2019.
- * Hubers, J., *Gemeente Kampen, Derde Ebbingestraat/ Flevoweg*. RAAP Adviesdocument, 2019.
- * Huizer, J., *N307 Ontsluiting Schansdijk, gemeente Kampen. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van een verkennend booronderzoek*. ADC Rapport 4887; ADC ArcheoProjecten (Amersfoort 2019).
- * Klomp, M., *De Joodse begraafplaats aan de 1e Ebbingestraat. Een archeologische begeleiding in Kampen*. Archeologische Rapporten Kampen 6 (Zwolle 2019).
- * Vosselman, J., *Plangebied Kerkepad 1 te IJsselmuiden, gemeente Kampen. Archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (verkennend booronderzoek)*. RAAP, rapport 4153, 2019.

Noten

1. A. Müller, F. Vermue, M. Niekus en R. Geerts, 'Nieuw licht op de prehistorie van Kampen', *Kamper Almanak* (2018) 71-84.
2. Informatie van historicus Theo van Mierlo, specialist op het gebied van de middeleeuwse verdedigingswerken van Kampen.
3. J.A. Kossmann-Putto, *Kamper Schepenacten 1316-1354* (Zwolle 1955) nr. 129, p. 130; nr. 655, p. 253.
4. Jac. Zwarts, 'De Joden in Overijssel', in: G.A.J. van Engelen van der Veen, G.J. ter Kuile en R. Schuiling (red.), *Overijssel* (1931) 957-973, in het bijzonder: 958.

5. K. Schilder, *Digestum Vetus 1448-1478* (Kampen 1983) nr. 737, p. 129.
6. H. Poppers, *De Joden in Overijssel, van hunne vestiging tot 1814* (Utrecht-Amsterdam 1926) 4.
7. J. van Gelderen, 'De joden', in: H.J.J. Lenferink et al. (red.), *Geschiedenis van Kampen, deel 1* (Kampen 1993) 211-218.
8. C. Reijnders., *Van 'Joodsche natiën' tot Joodse Nederlanders. Een onderzoek naar getto- en assimilatieverschijnselen tussen 1600 en 1942* (Amsterdam, 2de druk 1970) 136.
9. Stadsarchief Kampen, akte1-545b, 1312.